

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА КАТОЛИЦЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті на основі філософсько-релігійнознавчого аналізу наукових джерел розглядаються еволюція держави і права.

Вступ

Вирішення сучасних завдань соціального розвитку передбачає аналіз проблеми формування основних джерел католицьких концепцій держави і права та їх еволюції. Крім того, останні в процесі свого формування, функціонування й реалізації постають як складний феномен, що потребує розкриття й пізнання його природи. Залежно від виявлення закономірностей розгортання католицьких концепцій держави і права, може визначитися й їх ефективність, розв'язання релігійних та державних проблем та формування правової системи.

У сучасній теорії держави і права, а також в еволюції філософських, політичних і правових вчень існують досить серйозні лакуни у вивченні католицької державно-правової думки. Класифікація етапів еволюції католицької теорії держави та права, що запропонована самими католицькими теологами, не позбавлена певних недоліків, оскільки в ній упущений і не висвітлений вельми значний проміжок часу – від середньовіччя до кінця дев'ятнадцятого століття.

Означені чинники обумовлюють актуальність і необхідність детального й об'єктивного дослідження еволюції та основних джерел католицької церкви щодо держави і права.

Аксіологічний вимір теорії держави і права представлений такими класиками світової думки, як Платон, Аристотель, Августин Блаженний, Фома Аквінський, Н. Макіавеллі, Дж. Віко, Т. Гоббс, Ш.-Л. де Монтеск'є, Т. Джефферсон, Дж. Медісон, Г. Гегель, К. Маркс, М. Вебер та ін.

Уявлення Римо-католицької церкви про державу і право є частиною її соціальної доктрини. Дослідженню соціальної доктрини католицизму було присвячено, особливо в ХХ ст., чимало робіт. Так, соціальні концепції з позицій католицизму розробляли у Франції Л. Армелль, П. Бюро, Е. Демолен, Ж. д'Естен, Е. Жильсон, Ш. Журне, П. де Лобьє, А. Любак, Ж. Марітен, Е. Муньє, Ш. де Турвиль, Ш. Пегі, Ж. Шеню й ін.; в Німеччині Ф.Й. Бусс, В. фон Кеттелер, Ф.К. Муфанг, Г. Пеш, Й. Хеффнер, Ф. Хітце й ін.; в Австрії – Г. фон Блюме, К. фон Левенштейн, К. Люгер, К. фон Фогельзанг, Ф. Шиндлер та ін.; в Італії – Л. д'Ацельо, М. Лібераторе, Д. Тоніоло й ін.; в Польщі – Е. Гергей, Ю. Майка, С. Стояловський, Я. Ягодзиньські; в Україні – П. Яроцький, А. Фомиченко, Б.І. Бичко та ін.

Метою дослідження, результати якого викладено в цій статті, є аналіз й оцінка соціальних католицьких теорій про державу й право, їх еволюцію та основні джерела католицької доктрини, що стосуються питань держави і права.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

– визначити і проаналізувати основні етапи розвитку соціального вчення католицизму та католиць-

ких концепцій держави та права;

– охарактеризувати види основних джерел католицької доктрини щодо питань держави і права.

Класичним для католицької традиції є поділ соціального вчення на три етапи: перший може бути названий «пастирським», такий, що припадає на період раннього християнства і представлений творчістю Отців Церкви; другий може бути названий «науковим», оскільки пов'язаний із діяльністю середньовічних схоластів, у першу чергу, Фоми Аквінського; і третій – «синтетичним», що починається виходом у світ енцикліки "Regum novarum" і триває, на думку католицьких авторів, до нашого часу [1, 2].

Запропонована класифікація містить певні недоліки. У ній, зокрема, не висвітлений вельми значний проміжок часу – від середньовіччя до кінця ХІХ ст. Незважаючи на певну консервативність Католицької церкви, не можна сказати, щоб у ній, а отже, і в її соціальному вченні не відбувалось жодних змін протягом цілих епох. Крім того, основним критерієм наведеної класифікації підібрано історичні періоди, на які припадала діяльність окремих осіб, значущих для церкви. Тому видається більш доцільною розробка дещо іншої класифікації основних етапів розвитку католицької теорії держави та права, критерієм якої слугує ставлення Католицької церкви до держави, що знайшло відображення в її соціальному вченні.

Ставлення церкви до держави не може не бути обумовлене відносинами церкви з державою в той або інший історичний період. Тому етапи розвитку соціального вчення католицизму доцільно розглядати в світлі історичних змін у взаєминах церкви і держави. Слід зазначити, що в кожній конкретній державі ці відносини мали свою специфіку, але у статті розглядатимуться загальні тенденції, характерні для конкретної історичної епохи.

Виходячи з цього, можна виокремити такі наступні етапи розвитку соціального вчення Римо-католицької церкви.

Перший етап розвитку католицької теорії держави та права можна умовно назвати «апологетичним». Апологети (від грец. *apologeomai* – захищаю) збірна назва ранньохристиянських письменників, головним чином І-ІІІ ст., що захищали принципи християнства від критики нехристиянських філософів (іудеїв і "язичників"). Для цього періоду важливо не стільки те, що він представлений творчістю апологетів (у такому контексті він не відрізнявся б від згаданого вище «пастирського» етапу), скільки те, що на цьому етапі християнство потребує захисту від вороже налаштованої державної влади.

Обґрунтування права християнства на існування займалися християнські мислителі, найбільш значущі з яких дістали назву Отців Церкви. Після смерті апостолів управління церквою переходить до їх учнів, з яких найбільш заслужені названі Апо-

тольськими Отцями. Перший Апостольський Отець – Климент, єпископ Риму, названий Папою. У цей період «захисники християнства, не заперечуючи верховенства держави в цивільній сфері, зосереджені на тому, щоб довести, що християни не є ворогами держави і всього роду людського, і виклопотати у держави елементарного права на вільне існування» [3, с. 215].

На другому етапі християнство з гнаного поступово стає терпимим, а потім і державною релігією. Римська імперія не обмежилася просто визнанням християнства і даруванням йому права на існування. Християнство, зайнявши місце традиційного язичництва, стало державною релігією. Узавши на себе офіційно турботу про християнську церкву, держава надала водночас різні права й привілеї. На цьому етапі Отці Церкви вважали за дозволене, а часом навіть необхідне, звертатися до державної влади по допомогу у боротьбі з іновірцями, а також для забезпечення безпеки і задоволення найбільш важливих потреб церкви.

Центральне місце на цьому історичному етапі займає творчість домініканця Фоми Аквінського. Найбільш значущими представниками пізньої схоластики, що займалися питаннями держави і права, були ченці-францисканці Іоанн Дунс Скотт (1265-1308) і його послідовник Уільям Оккам (1285-1349).

На третьому етапі суспільство в Європі поступово переходить від релігійного сприйняття дійсності до світського. Це задало абсолютно новий напрям філософській й політичній думці. Незважаючи на величезну владу в Західній Європі, з XIV століття Католицька церква переживає стан морального занепаду. Вона занурилася в земні справи і відкрито займалася відстоюванням своїх світських інтересів.

У вказаний період на чолі боротьби з Реформацією постав Орден єзуїтів. Окрім багатьох інших питань, єзуїти детально обговорювали й питання політики і права. Найбільш видатними представниками Ордена єзуїтів, які займалися питаннями держави і права, були Беллармін (1542-1621), Суарес (1548-1617), Сото (1494-1560), Ф. Віторія (1486-1546) [6, с. 152].

Католицизм у Європі більше не був панівним, проте він зберіг велику кількість прихильників і значну частку влади, хоча її не порівняти з колишньою могутністю.

Четвертий етап припадає на епоху буржуазних перетворень, але на цей же час (XVII-XVIII ст.) в Європі припадає розквіт абсолютної монархії. Головними центрами абсолютизму стали саме католицькі держави.

Подією великої значущості в історії Європи стала Французька революція. Католицька церква як суспільний інститут і окремі католицькі діячі не могли залишити цю епохальну подію без уваги. У своїй більшості католики вельми негативно сприйняли революцію, що висловлювалося як на найвищому офіційному рівні – папські булли, так і окремими католиками.

У другій половині XIX століття церква, подібно до багатьох суспільних інститутів, опиняється на роздоріжжі. Цей період відповідає новому п'ятому етапу розвитку соціальної доктрини католицизму. Суспі-

льство роздиралось економічними суперечностями, що, у свою чергу, вело до духовно-етичної кризи. Криза ця не могла не торкнутися інтересів Католицької церкви, не позначитися на її авторитеті. Наслідком цього стала втрата багатьма трудящими віри не тільки в церкву, але і в Бога. І для багатих, і для бідних церква стає лише формальністю, даниною традиціям. Набирало силу соціалістичне вчення і пропагована ним атеїстична ідеологія. Навіть якщо абстрагуватися від етичної сторони питання, церква не могла не реагувати на критичну ситуацію в суспільстві. В цих умовах посідання вищими католицькими ієрархами нейтральної позиції привело б до неминучого зниження авторитету Римо-католицької церкви серед переважної маси віруючих. Крім того, Католицька церква з моральної точки зору не могла залишатися осторонь від лих величезної частини своєї пастви.

Шостий етап розпочався з того, що Лев XIII заклав основи сучасної християнської соціальної доктрини.

На цьому етапі Католицька церква знову шукає своє місце в світі, що змінився. Вона бажає брати участь у вирішенні соціальних проблем, а не відгороджуватися від них, займаючись виключно проповідями про спасіння душі. Проте, на відміну від середньовіччя католицизм вже не претендує на тотальний контроль над економічним і політичним життям суспільства. Він хоче діяти не замість держави, а разом із державою.

Саме цей період поклав початок реформам і «наблизив» церкву не тільки до духовних, але і до щоденних потреб віруючих.

У 30-40-і рр. XX століття Ватикан співпрацює з фашизмом. У 1929 р. були підписані «Латеранські угоди» між папою Пієм XI та італійським диктатором Муссоліні, що додали католицизму статус «єдиної державної релігії» Італії. Наступник Пія XI – Пій XII також ішов на компроміси з фашистським режимом. Саме він, ще будучи кардиналом (Еудженіо Пачеллі), в 1933 р. підписав конкордат із Гітлером. Згідно з умовами цього документа Римо-католицької церкві гарантувалися деякі привілеї, католицькі організації й спілки молоді оголошувалися незалежними, церковний шлюб прирівнювався до цивільного, а до шкільної програми входило релігійне виховання. За це Католицька церква визнавала фашистський режим і зобов'язалася розпустити католицькі організації, що протистояли йому [6, 7].

У довоєнні роки і під час Другої Світової війни політика Ватикану, в тому числі щодо соціальних питань, відрізнялася крайнім консерватизмом і нетерпимістю до будь-яких форм іннакомислення. Після війни і краху фашизму Пій XI змінює лінію і починає виступати як прихильник демократії.

Папа Іоанн XIII, який змінив Пія XII на Ватиканському престолі, став ініціатором реформування католицизму. Найважливішим етапом у розвитку католицької соціальної думки став скликаний ним II Ватиканський собор. Цей собор поклав початок сьомому, завершальному, етапу католицької соціальної доктрини. Ватикан офіційно оголосив католицизм «поза політикою», тобто церква остаточно відмовилася від домагань визначати політичні й економічні

пристрасті своєї пастви. Це не означає, що Католицька церква відтепер збирається повністю ігнорувати «земні» аспекти буття людського суспільства, посилену участь у вирішенні будь-яких соціальних проблем вона вважала своїм обов'язком.

Аналіз католицьких концепцій щодо питань держави і права не буде повним, якщо обійти увагою джерела, що містять цю доктрину. Необхідно дати характеристику кожному виду джерел, визначити їх ієрархію й співвідношення цієї ієрархії зі структурою церкви як організації.

Спеціальні джерела, що присвячені виключно політичним, економічним і соціальним поглядам церкви, з'являються лише наприкінці XIX ст. До цього висловлювання з цієї тематики були складовими творів, що зачіпають дуже широкий спектр питань, стосуються не лише «земного» і духовного життя християн, але й основоположних теологічних догматів.

Особливе місце серед джерел займає Священне Писання (Біблія), яке можна було б умовно назвати «першоджерелом», що послужило базою для створення всіх офіційних і неофіційних джерел католицької ідеології. Вислови, що стосуються організації життя людини в суспільстві, можна знайти як в Старому, так і у Новому Завіті.

Джерела, що належать перу Отців Церкви, за часом створення знаходяться ближче до Нового Завіту. З урахуванням цього їх значущість надзвичайно велика. Деякі автори, наприклад Ю. Майка, навіть об'єднують творіння ранньохристиянських Отців в одну групу зі Священним Писанням [3, с. 12]. Деякі праці Отців Церкви мали на меті проповідь і тлумачення Євангелія. Коло питань, що зачіпаються в працях Отців Церкви, не є принципово новим щодо того спектру соціальних проблем, які розглядаються у Священному Писанні, особливо в Новому Завіті.

Наступну групу джерел після Біблії і праць Отців Церкви складають документи, прийняті на соборах. У кожен конкретний період часу собори церкви відображали її самосвідомість, і документи, прийняті на таких соборах, служили тому свідомством. Указані документи робили вплив і служили базою для подальшого розвитку вчення церкви. Важливим є також той факт, що в ході соборів формувалося канонічне право. Велике значення для розвитку католицького вчення взагалі і поглядів на суспільство зокрема, мають рішення, прийняті в час II Ватиканського собору, який став важливою віхою в історії Римокатолицької церкви.

Третю групу документів, що є складовою соціальної доктрини Католицької церкви, можна умовно назвати «пастирськими». Маються на увазі повчання церкви, адресовані безпосередньо віруючим, – папські та єпископські послання. До цієї категорії відносяться особисті й спільні пастирські послання єпископів, документи Ватикану. Особливу значущість мають документи, що скріплені підписом самого Папи, тобто енцикліки. До цієї ж групи джерел можна також включити промови пап, що проголошувались із різних нагод, оскільки іноді в офіційних документах той або інший Папа посилається на промови своїх попередників.

Зазначені джерела, перш за все, папські енцикліки є квінтесенцією соціального вчення Католицької церкви. Саме вони складають соціальну доктрину у вузькому сенсі. Остання група матеріалів, до яких звертаються дослідники державної і правової доктрини католицизму, представлена працями католицьких учених, соціологів, філософів й економістів.

Джерела, що відносяться до останньої категорії, є неофіційними. В цих творах часто робиться спроба систематизації соціального вчення католицизму. Також у них представлений процес історичного розвитку й формування вчення. Авторами неофіційних джерел конкретизуються положення джерел офіційних, у яких позиція церкви часто висловлюється в формі конкретних рекомендацій і повчань. У неофіційних же джерелах розкриваються поняття і категорії соціального вчення як науки. Окремі автори висловлюють нові оригінальні ідеї, що мають безпосередній зв'язок із соціальною доктриною. Іноді ідеї, що розробляються неофіційно, стають пізніше частиною офіційної соціальної доктрини Ватикану шляхом включення їх папами в пастирські послання.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

– по-перше, існують різні погляди на момент виникнення соціального вчення католицизму. Висловлюється точка зору, що соціальне вчення з'явилося лише наприкінці XIX ст. і пов'язане з діяльністю папи Лева XIII та його енциклікою 1891 р. "Rerum novarum" ("Про нові речі"), хоча більшість авторів притримується думки, що воно існує стільки ж, скільки і само християнство;

– по-друге, класичним для католицької традиції є поділ соціального вчення на три етапи: «пастирський», «науковий», «синтетичний», однак ця періодизація не ідеальна, тому в статті розроблена інша періодизація, критерієм якої служать переважно зміни впродовж історії відносини Католицької церкви з державою, що, у свою чергу, неминуче відобразилося на її соціальному вченні, особливо, щодо державної проблематики.

Запропонована періодизація, включає сім етапів. Виокремлення етапів соціальної доктрини католицизму є дещо умовним, оскільки цій доктрині, так само як і будь-яким іншим догматичним постулатам католицизму, властива висока міра спадкоємності й консерватизму.

Крім того, перехід від одного етапу до іншого здійснювався поступово, і межі їх чітко не визначені. Деякі етапи, часто відокремлені один від одного століттями, об'єднують схожі ідеї. Так, наприклад, на першому (раннє християнство) і на четвертому (Відродження і Реформація) етапах властивий захист від ідеологічних супротивників, обґрунтування істинності своїх ідей. Другий (візантійський) і п'ятий (епоха абсолютизму) періоди поріднюють тісне зближення церкви з владою без поглинання останньої. Для двох останніх етапів характерні елементи модернізації церковного вчення, пристосування до реалій життя суспільства, певні поступки духу часу. Лише третій етап, що припадає на середньовіччя, не має аналогів ні в попередній, ні в подальшій історії, оскільки ніколи більше Католицька церква не володіла такою силою і владою, а це відповідно

позначалося й на її вченні;

– по-третє, розвиток католицького соціального вчення тісно пов'язане з історичною обстановкою й обумовлений нею. Неможливо розглядати соціальні догмати церкви поза контекстом історії. Недооцінка впливу суспільних процесів на формування соціального вчення католицизму є одним із недоліків традиційної періодизації. Всі зміни і навіть протиріччя в соціальному вченні з'ясовні лише в світлі історичних змін у світі і, відповідно, в житті Католицької церкви; щодо джерел католицьких концепцій держави і права, важливо ще раз підкреслити їх значення, якого не зменшує й те, що далеко не кожен мирянин знайомиться з поглядами церкви на суспільні проблеми безпосередньо з папських енциклік або соборних конституцій. Як правило, зміст джерел соціальної доктрини доноситься до більшості віруючих єпископом або пресвітерами конкретної єпархії. Такий стан речей, на наш погляд, є абсолютно нормальним. Якщо провести аналогію з державним законодавством, то далеко не кожен громадянин знайомиться безпосередньо з текстом того або іншого закону. Як правило, при необхідності людина пізнає норми законів, що її цікавлять, за допомогою професійних юристів. Таким чином, зміст джерел соціальної доктрини має доноситися до всіх католиків і сприйматися ними з глибокою повагою до авторитету церкви, а також знаходити відображення в суспільному житті віруючих. Безумовно, такий стан речей, так само як і високий рівень правової культури в будь-якому суспільстві й виконання громадя-

нами законів, є ідеалом;

– по-четверте, католицьке соціальне вчення, що міститься в джерелах, має певний вплив на суспільне життя, що, у свою чергу, не може не впливати на державні і правові процеси в певних країнах. А оскільки основним видом викладу постулатів соціальної доктрини є письмові джерела, то їх вивчення є необхідним для розуміння сутності впливу церковного вчення на суспільні, державні й правові процеси;

– по-п'яте, незважаючи на велике минуле та значну розробленість концепцій держави і права, а також тенденцію посилення останнім часом консервативних віянь у Католицькій церкві, можна припустити певні напрями подальшого розвитку соціальної католицької думки, пов'язані з об'єктивними політичними, соціальними і духовними процесами, що відбуваються в сучасному світі. Насамперед, це процеси глобалізації, створення міждержавних союзів і екуменізм.

Список літератури

1. Бедуелл Г. История Церкви. – М., 1996., – 302 с.
2. Де Лобье. Три града. Социальное учение христианства / Пер. с фр. Л.А. Торчинского. – СПб.: Алетейя, 2000. – 412 с.
3. Майка Ю. Социальное учение католической церкви. – Рим-Люблин; Святого Креста, 1994. – 480 с.
4. Шершеневич Г.Ф. История философии права. – СПб., 1907. – 593 с.
5. Duchesne L. Histoire ancienne de l'Eglise: T. II. – 1910. – 550 s.
6. Hebblethwaite, P. The popes and politics: Shifting patterns in "Catholic social doctrine" // Daedalus. – Vol. III, №1. – Cambridge, 1982 – P. 85–99.

Н.В. Лозинец

ЭВОЛЮЦИЯ И ОСНОВНЫЕ ИСТОЧНИКИ КАТОЛИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

В статье на основе философско-религиоведческого анализа научных источников рассматриваются эволюция государства и права.

N. Lozinec

EVOLUTION AND BASIC SOURCES OF CATHOLIC CONCEPTS OF THE STATE AND LAW

The article is based on philosophical and religious analysis of scientific sources and discusses the evolution of state law.